

УДК 17.032.1:374

Л. ЯРЕМЕНКО

м. Київ

zhizhkot@gmail.com

СУБ'ЄКТ І ОБ'ЄКТ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ: ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОДІЇ

Позашкільна освіта – це особливий системний об'єкт не тільки в змістовому, але й у процесуальному аспекті. Змістовими компонентами позашкільної освіти є культура, суспільство, природа, люди. До процесуальних інгредієнтів позашкільної освіти належать сім'я, навчальні заклади, бібліотеки, клуби, дитячі, учнівські й молодіжні організації, товариства, засоби масової інформації тощо. Усі вони є суб'єктами позашкільної освіти, тоді як головним її об'єктом виявляються діти та підлітки у вільний від шкільних занять час. Залучені в специфічні суб'єкт-суб'єктні взаємодії вони одночасно постають і суб'єктами розвитку та розкриття власних творчих можливостей, здібностей, тобто всього того, що сприяє піднесенню індивідуальності людини.

Ключові поняття: людина, особистість, свобода, творчість, позашкільна освіта.

Діяльність установ позашкільної освіти відбувається в межах вільного часу особистості, який вона може віддавати пізнавальному дозвіллю чи проводити його в неформальній компанії однолітків. Крім того, індивід найчастіше знаходиться в ситуації добровільного вибору тієї чи іншої форми організації дозвілля. На відміну від занять у школі, які він зобов'язаний відвідувати, заняття в гуртку чи студії, є результатом усвідомленого добровільного рішення. Перебуваючи в ситуації вибору, дитина сама визначає в якому гуртку чи клубі вона буде займатися, вибирає зручний для себе час занять, перерозподіляє свій вільний час тощо. На відміну від школи, в установах позашкільної освіти дитина добровільно вибирає собі керівника та дитяче співтовариство, де відчуває себе найбільш комфортно. Часто саме ці фактори чинять прямий вплив на первинний вибір школярем студії, секції чи гуртка. Добровільність в установах позашкільної освіти виявляється й у тому, що дитина в будь-який час може змінити гурток або покинути заклад взагалі. Для його утримання педагоги позашкільної освіти не можуть використовувати той арсенал дисциплінарних прийомів, який є у шкільного вчителя. Тільки привабливість самої діяльності, форм і методів її організації, комфортна атмосфера в різновіковому дитячому співтоваристві і, нарешті, яскрава індивідуальність, щирість і доброзичливість педагога сприяють тому, що дитина протягом тривалого часу проводить своє дозвілля в установі позашкільної освіти [1].

Значної уваги у своїх дослідженнях питанням позашкільної освіти, а саме розгляду проблем взаємодії об'єкта і суб'єкта надавали такі науковці, як Б. Дейч [1], Л. Буйлова [2], І. Єрошенков [3], М. Коваль [5], Т. Сущенко [6], В. Бедерханова [7], І. Шульга [8] та ін.

Наразі на порядку денному стоїть питання розгляду складових позашкільної освіти на вирішення якого мають бути зосереджені наукові дослідження й матеріальні ресурси.

Метою статті є формування ефективної системи позашкільної освіти, та проблеми її розв'язання, як невід'ємної складової, що сприяє піднесенню індивідуальності людини.

Сучасна позашкільна освіта представлена двома основними блоками: освітнім і культурно-дозвільним. Культурно-дозвільна діяльність, як правило, будується на основі спеціально розроблених культурно-дозвільних програм, спрямованих на задоволення потреб дітей у відпочинку, релаксації, спілкуванні. Це можуть бути ігрові програми, усілякі конкурсні програми типу КВБ, «брейнінгу», різноманітні свята, театралізації, тематичні дні й тижні, огляди, творчі звіти, концерти, тривалі дозвільні програми тощо. Усі культурно-дозвільні програми скеровані не тільки на наповнення дитячого дозвілля соціально-значущим змістом, але й на формування у самих дітей практичних навичок змістовного проведення свого власного вільного часу й дозвілля своїх однолітків. Призначення освітнього блоку – задоволення різноманітних потреб дітей у пізнанні й спілкуванні.

ні, які далеко не завжди можуть бути реалізовані в межах предметного навчання в школі. Тут навчання дітей здійснюється на основі освітніх програм, розроблених, як правило, самими педагогами. Тематика таких програм надзвичайно різноманітна: це можуть бути програми художньо-естетичного, науково-технічного, еколого-біологічного, соціально-педагогічного, спортивно-оздоровчого й багатьох інших напрямів. Немає такої сфери людської діяльності, що не могла б стати об'єктом вивчення в позашкільній освіті. Головне – щоб предмет навчання відповідав реальним потребам дітей, а також, щоб був фахівець-професіонал, який не тільки добре знає свою справу, але й здатний глибоко зацікавити та захопити дітей [2, 5].

Обидва згадувані блоки реалізуються різноманітними суб'єктами позашкільної освіти. Серед них провідне місце займають дитячі позашкільні заклади, номенклатура яких сьогодні доволі широка. До них належать Будинки та центри дитячої та юнацької творчості, муніципальні підліткові клуби, станції юних туристів (натуралістів, біологів і т.д.), клуби юних техніків, археологів, краєзнавців, геологів, спелеологів, моряків, центри естетичного виховання, різні студії, літні заміські табори й ціла низка інших установ цілеспрямовано створюваних державою, суспільством та окремими його представниками для організації пізнавального дозвілля дітей. Більшість вищеназваних установ інтегрують у собі різні напрями пізнавальної діяльності та стають комплексними виховно-освітніми установами. Тому доволі часто фахівці виокремлюють багатoproфільні та однопрофільні (спеціалізовані) дитячі заклади. До багатoproфільних дитячих закладів уналежнюють будинки та палаци молоді та школярів, будинки та палаци культури, підліткові клуби, парки. До спеціальних дитячих закладів – бібліотеки, театри, кінотеатри, станції юних техніків, натуралістів, туристів, дитячі спортивні школи, стадіони, палаци спорту, дитячі автостанції, залізничні, пароплавання [3, 18]. Автори посібника за редакцією А. В. Мудрика однопрофільними закладами позашкільної освіти називають такі, що реалізують позашкільні освітні програми однієї спрямованості

(спортивно-технічної, художньо-естетичної, військово-патріотичної, науково-технічної тощо) [4, 13].

У своєму дослідженні М. Б. Коваль зазначає, що установи позашкільної освіти відрізняються від шкіл та інших інститутів соціального виховання дітей та підлітків своєрідністю педагогічної організації роботи з ними. Говорячи про те, що для цих установ характерний загальнодоступний, масовий, самодіяльний і суспільно корисний характер діяльності дітей, що має практичні та особистісно значущі для кожної дитини завдання, вона визначає різні види такої роботи. Це, поперше, масові та групові види предметно-практичної діяльності, які сприяють залученню підлітків до об'єднання, вимагають від них прояву певних умінь і сумлінного ставлення до справи. До них М. Б. Коваль відносить комплексні ігри-змагання, творчі свята, конкурси та фестивалі. Саме такі форми, на думку дослідниці, дають можливість дітям випробувати свої сили, заслужити схвалення, порівняти свої досягнення з досягненнями товаришів. Можна додати, що часто такі види діяльності стають своєрідною рекламою, яка залучає дітей проводити своє дозвілля в позашкільному закладі, а також стимулюють підлітків до досягнення нових результатів і, нарешті, стають тестовим показником результативності діяльності дітей і педагогів позашкільної освіти.

До другої категорії М. Б. Коваль уналежнює гуртки, студії, секції та інші творчі об'єднання дітей, охочих зайнятися систематичною діяльністю відповідно до своїх інтересів і можливостей. Ці організаційні форми забезпечують рівність можливостей участі всіх бажаючих школярів, незалежно від їхніх здібностей і рівня підготовки. Можна також відзначити, що діяльність дітей у таких спільнотах має регулярний і довготривалий характер, а форми описані вище використовуються періодично та виступають як своєрідний творчий підсумковий звіт за діяльність будь-якого гуртка, клубу чи студії в певний період часу.

Крім того, автор називає форми та види робіт для найбільш підготовлених дітей та підлітків. Серед них виокремлено наукові то-

вариства учнів, дитячі наукові конференції, літні виїзні табори та експедиції. Участь у них дозволяє дітям розширити свої теоретичні знання та апробувати їх у практичній діяльності. Така діяльність, безсумнівно, має суспільну значущість, а часто й покладає на підлітків високу відповідальність, що сприяє зростанню самоповаги й самоактуалізації особистості дитини [5, 36].

Крім позашкільних навчальних закладів, культурно-дозвільну та освітню діяльність здійснюють засоби масової інформації – дитячі журнали та газети, книги, дитячі радіо- та телепрограми. У цій царині також працює мережа громадських організацій та закладів, які здійснюють значну роботу серед дітей та підлітків. Зокрема це ради сприяння сім'ї та школі, ради з позашкільної роботи з дітьми, роботи за місцем проживання, депутатські комісії, комісії у справах неповнолітніх, шефські комісії, ради дитячих секторів, фонди спонсорів, спеціалізовані фірми з культурного обслуговування дітей та підлітків тощо [3, 19]. Також особливе місце займають молодіжні та дитячі громадські об'єднання – різноманітні піонерські, скаутські, патріотичні, козацькі організації.

У позашкільній освіті діти та підлітки (вихованці) є одночасно її об'єктом та суб'єктом. Актуальна з точки зору всієї гуманістичної парадигми виховання *проблема перетворення вихованця із об'єкта виховання на суб'єкт набуває особливої значущості в умовах позашкільної освіти. Адже за умов відсутності чи другорядності нормативів та державних стандартів, якими традиційно переважана шкільна освіта, вихованці у системі позашкільної освіти мають значно більші можливості для власної активності, а педагоги для її стимулювання. Сам по собі позашкільний педагогічний процес створює сприятливі умови для формування вихованця як суб'єкта власного морально-духовного розвитку. У позашкільному педагогічному процесі дитина не просто виражає те, що засвоїла (культуру, соціальний досвід тощо). Вона їх розвиває, доповнює та перетворює. У цьому полягає закон творчої поведінки особистості та особливості методики позашкільного педагогічного процесу, який будується на захо-*

пленні творчою діяльністю, багатстві вражень, створенні спеціально передбачених та гуманних відносин, зростанні особистісного статусу кожної дитини [6, 47].

Специфіка педагогічної взаємодії в установі позашкільної освіти дозволяє більш повно використовувати потенціал індивідуального підходу в роботі з дітьми, адже в цій сфері освіти немає настільки жорсткої, як у школі, прихильності до державних освітніх стандартів, і кількість дітей, із якими одночасно займається педагог, зазвичай, менша, ніж у стандартному шкільному класі. Тому в позашкільній освіті сама специфіка діяльності дітей вимагає організації освітнього процесу з позицій розвиваючого навчання, що враховує та використовує закономірності індивідуального розвитку дитини, пристосовується до його рівня та здібностей і ґрунтується на уявленні про те, що вже в молодшому шкільному віці необхідно пробуджувати в дитини здатність бути суб'єктом навчальної діяльності.

Особистісно-орієнтований підхід у позашкільній освіті дає можливість дитині визначити свій власний освітній шлях у реалізації пізнавальних інтересів, а також забезпечує розвиток його індивідуальних здібностей, які відрізняються від інтересів і здібностей його товаришів. Школа не може забезпечити таке ставлення до кожної дитини, адже шкільна освіта є предметно-орієнтованою та має забезпечити послідовність і системність у засвоєнні знань школярів у засвоєнні предметів, внесених до обов'язкової програми навчання [1].

Сучасне побудова освітнього процесу в системі позашкільної освіти дітей скерована не стільки на передачу певних знань, умінь і навичок, скільки на розвиток дитини, розкриття її творчих можливостей, здібностей і таких якостей особистості, як ініціативність, самодіяльність, фантазія, самобутність, тобто на те, що належить до індивідуальності людини. Така освіта більшою мірою, ніж шкільна, надає кожному учневі можливість стати суб'єктом процесу власного розвитку, реалізувати можливість, що дані їй від природи [2, 30–31].

У позашкільній освіті (на відміну від школи) більш чітко виражена суб'єктивна пози-

ція дитини, якій дано право вибору педагога, виду творчої або соціальної діяльності, колективу, режиму занять. Тому особистісний, творчий розвиток вихованця закладів позашкільної освіти не вступає у суперечність із необхідністю виставлення йому нормативної оцінки за творчий результат, особистісне досягнення. Мотиваційний компонент навчальної діяльності не порушується через порівняння дитини з іншими, співвідношення її рівня розвитку з віковими нормативами та державним стандартом освіти. Успіхи дитини в системі позашкільної освіти прийнято порівнювати, у першу чергу, із попереднім рівнем його знань і вмінь, а стиль, темп, якість його роботи не піддавати осуду.

Крім того, сам педагог у системі позашкільної освіти знаходиться в більш вигірній позиції порівняно зі шкільним вчителем. Це пов'язано з тим, що в позашкільних установах відбувається диференціація дітей за інтересами, що стає мотивацією не тільки для вибору напряму діяльності, а й сприяє зацікавленості дитини в отриманні тих знань, умінь і навичок, які передає йому педагог. А наближеність результатів діяльності до вихідної мети стає ще одним стимулом до такої діяльності. Позитивним моментом диференціації є і те, що дитина задовольняє свої пізнавальні та комунікативні потреби в співтоваристві однодумців, тобто людей (як дітей, так і педагогів), для яких вагомими є ті ж інтереси, цілі, а багато в чому й цінності. Спільна творча захопленість педагога і дітей призводить до неформальності спілкування, що має високу привабливість в очах дітей, оскільки не лише сприяє встановленню доброзичливої атмосфери, а й зростанню їхньої самоповаги, відчуття соціальної значимості та дорослості. Домінантними стилями, що використовуються педагогами позашкільної освіти, є спілкування на основі захопленості спільною творчою діяльністю та спілкування на основі дружнього ставлення. Для цих стилів характерно стійко-позитивне ставлення педагога до дітей, спільне продумування законів і правил спілкування, спільний контроль за виконанням цих правил, рівний тон і доброзичливі інтонації. Таке спілкування створює справжні демократичні та гуманістичні

відносини, виводить дитину на рівень активного учасника (суб'єкта) взаємодії, посилює можливості установи позашкільної освіти в організації пізнавального дозвілля дітей, у розширенні та поглибленні їхніх знань, навчанні їх конкретній справі, у розвитку індивідуальних схильностей і самовизначення особистості. Отже, образ педагога закладу позашкільної освіти у сприйнятті вихованців, як правило, відрізняється від образу шкільного вчителя в бік більшої довіри, більш комфортних взаємовідносин, інтересу обох сторін один до одного та до предмета, що засвоюється дитиною [4, 39].

Освіта, що здобувається в процесі організованої діяльності, є цікавою для дитини, ще більш мотивує її, стимулює до активного самостійного пошуку, підштовхує до самоосвіти. Оскільки в системі позашкільної освіти палітра вибору дітьми сфери реалізації інтересів надзвичайно широка, практично не буває випадку, щоб дитина не знайшла себе та не досягла певного успіху в тому чи іншому виді діяльності. Ця унікальна особливість позашкільної освіти – дати маленькій людині можливість проявити себе, пережити ситуацію успіху – надзвичайно важлива для будь-якої дитини, а особливо для дітей, невпевнених у собі, які страждають тими чи іншими комплексами, що зазнають труднощі в освоєнні шкільних дисциплін [2, 7–8].

За таких умов педагог має усі можливості бути за Л. С. Виготським «організатором соціального виховного середовища, регулятором і контролером його взаємодії з кожним учнем», виконуючи ключове завдання гуманістичної педагогіки – допомогти дитині усвідомити себе як особистість. *Між педагогом позашкільної освіти та дитиною, яка прийшла до нього, стоїть предмет загального інтересу. Тут педагог не просто передає певний обсяг нової для учня інформації, а формує певне розвиваюче середовище. Спочатку створюються умови, сприятливі для участі дитини у творчій діяльності; потім забезпечується співробітництво у творчому процесі з тими, хто вже певною мірою засвоїв досліджуваний матеріал; за спільною діяльністю слідує самостійна творчість дитини, пошук форм і засобів реалізації творчого потенціалу особистості.*

В. Бедерханова відзначає також, що сприяти переходу дитини з об'єктної позиції в суб'єктну є однією з головних функцій вихователя. При цьому вона пропонує розрізняти два варіанти суб'єктної позиції вихованця, віддаючи безумовний пріоритет другому. У першому варіанті суб'єктна позиція дитини фактично стає прихованим різновидом об'єктної позиції. У цьому випадку педагоги використовують технології маніпуляції, що начебто дозволяють кожній дитині реалізувати свою активність, але реально створюють тільки ілюзію самостійності. Тут можна говорити тільки про ситуацію присвоєння дитиною вже відомого досвіду, системи цінностей через створення ситуацій, у яких діти нібито «самостійно» відкривають її і, таким чином, привласнюють. Другий варіант передбачає самовизначення кожного в ситуації вибору. Завдання педагога – допомогти вихованцю самостійно зробити цей вибір, що можливо в тому випадку, коли педагог допомагає дитині усвідомити, або сформулювати, уточнити свої цілі, бажання, потреби, труднощі [7, 39].

Щоб досягти цілей розвитку дитини, необхідно застосування в навчальному процесі індивідуальних і колективних форм його організації. Т. І. Суцєнко виокремлює три групи методів позашкільного педагогічного процесу [6, 48]:

- методи інтерактивного діалогового навчання та виховання (дискусії, полеміка, диспути, обмін думками тощо);
- вправи позитивного соціально-морального досвіду (соціальна значуща діяльність, благодійність тощо);
- методи стимулювання творчого самовираження (гра-проектування, «умоглядний експеримент», постановка сміливих гіпотез, публічні захисти проектів, тиражування дитячих винаходів, перші самостійні наукові роботи тощо).

Дуже важливими є також і проблемні методи викладання: метод проблемного викладу, частково-пошуковий, дослідницький. Їхнє застосування змінює позицію учня та педагога в навчальному процесі. Передбачається суб'єкт-суб'єктний характер взаємодії педагога та дитини, що виражається в реалізації педагогом демократичного стилю, відкритості, діалогічності та рефлексивності своїх дій.

Важливо, щоб всі методи та форми роботи з дітьми були динамічними та мінливими, а також не втрачалася зацікавленість, живість сприйняття, дух творчості, що зачіпають почуття, думки та інтелектуальні переживання дитини, пов'язані з утіленням її задумів.

Традиції педагогіки взаємодії, що історично склалися в позашкільних установах, та сучасні вимоги розвиваючого навчання передбачають активну участь дітей на всіх етапах організації життєдіяльності позашкільних закладів. Тим не менш, важливим суб'єктом такої взаємодії залишається педагогічний колектив установи, тому що саме від педагога позашкільної освіти залежить залучення дітей до виховних відносин, що базуються на співпраці та співтворчості. Як зазначає І. І. Шульга, яка досліджує проблему підготовки соціальних педагогів-аніматорів (організаторів дозвілля), їхніми домінантними ознаками повинні стати висока культурна освіченість, духовно-моральна вихованість і професійна компетентність. А найважливішим складником підготовки соціального педагога до подібної діяльності стають гуманістичні цінності, тобто «усвідомлення педагогом самоцінності людської особистості, свідоме й емоційне прийняття професії, розуміння творчої природи педагогічної діяльності, оволодіння професійно-етичною культурою, що містить у собі єдність моральної внутрішньої сутності та зовнішньої поведінкової виразності педагога» [8, 153].

Отже, можна цілком погодитись із думкою Б. А. Дейча, що педагогічна діяльність у сфері позашкільної освіти має будуватися як знаходження дитиною власної «достатності» (тобто розуміння того, що вона насправді хоче та може) і «недостатності» (з'ясування того, що ще потрібно дізнатися, чим опанувати). Педагог супроводжує вихованця на цьому шляху, надаючи йому педагогічну підтримку, сприяє проходженню дитиною через проблемні ситуації з максимальним збереженням почуття власної гідності, спираючись на яке, вона стає здатною знаходити досвід освітньої діяльності [1]. Отже, особистість самотужки здійснює самовизначення, реалізуючи пошук мети.

Список використаних джерел

1. Дейч Б. А. Дополнительное образование детей [Электронный ресурс] : электронный учебник / Б. А. Дейч, Н. А. Пель ; Новосиб. гос. пед. ун-т. – CD. – Новосибирск : НГПУ, 2005. – Режим доступа : <http://impisr.edunsk.ru/files/uchebnik/index.htm>
2. Буйлова Л. Н. Дополнительное образование в современной школе / Л. Н. Буйлова, Н. В. Кленова. – М. : Сентябрь, 2005. – 192 с.
3. Ерошенков И. Н. Культурно-воспитательная деятельность детей и подростков: учебное пособие для студентов вузов. – М. : ВЛАДОС, 2004. – 221 с.
4. Социальное воспитание в учреждениях дополнительного образования детей: учеб. пособие для студентов пед. вузов / Б. В. Куприянов, Е. А. Салина, Н. Г. Крылова, О. В. Миновская ; под ред. А. В. Мудрика. – М. : Академия, 2004. – 240 с.
5. Коваль М. Б. Педагогика внешкольного учреждения. – Оренбург, 1993.
6. Сущенко Т. И. Основы внешкольной педагогики пособие для классных руководителей, педагогов внешкольных учреждений / Т. И. Сущенко. – Минск : Бел. Наука, 2000. – 221 с.
7. Бедерханова В. Личностно ориентированное образование в летнем лагере //Философия и педагогика каникул. – М., 1998. – С. 39.
8. Шульга И. И. Подготовка социальных педагогов - аниматоров для детских оздоровительных лагерей в педагогическом вузе // Содержание летнего отдыха детей и региональная социальная политика : материалы межрегиональной научно-практической конференции. – Новосибирск, 2002. – С. 153.

L. YAREMENKO

Київ

SUBJECT AND OBJECT OF NONFORMAL EDUCATION: INTERACTION PROBLEM

Informal education is a special system object not only in a factual but also procedural aspect. Semantic components of nonformal education are culture, society, nature, people. Procedural ingredients of nonformal education are family, educational institutions, libraries, clubs, children's, youth and student organizations, associations, media and more. They are the subjects of nonformal education, while its main object are children and adolescents in their free from schoolwork time. While involved in the specific subject-subject interactions, they appear at the same time as subjects of development and disclosure of their own creative possibilities and abilities, that is everything that promotes individuality of a human being.

Key words: human, personality, freedom, creativity, nonformal education.

Л. ЯРЕМЕНКО

г. Киев

СУБЪЕКТ И ОБЪЕКТ ВНЕШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ: ПРОБЛЕМА ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Внешкольное образование – это особый системный объект не только в содержательном, но и в процессуальном аспекте. Смысловыми компонентами внешкольного образования является культура, общество, природа, люди. К процессуальным ингредиентам внешкольного образования относятся семья, учебные заведения, библиотеки, клубы, детские, ученические и организации, общества, средства массовой информации. Все они являются субъектами внешкольного образования, тогда как главным ее объектом оказываются дети и подростки в свободное от школьных занятий время. Привлеченные в специфические субъект-субъектные взаимодействия они одновременно вступают и субъектами развития и раскрытия своих творческих возможностей, способностей, то есть всего того, что способствует подъему индивидуальности человека.

Ключевые понятия: человек, личность, свобода, творчество, внешкольное образование.

Стаття надійшла до редколегії 11.02.2015